

ELŻBIETA DĄBROWSKA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH PROWADZONYCH
NA GRODZISKU „ZAMCZYSKO” W CHROBRZU, POW. PIŃCZÓW,
W LATACH 1959—1960

W dniach od 18 września do 2 października 1959 roku oraz od 28 czerwca do 6 sierpnia 1960 roku prowadzono z ramienia Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Krakowie przy współudziale Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach badania wykopaliskowe na grodzisku zwanym „Zamczysko” w Chrobrzu, pow. Pińczów, określonym jako stanowisko 1¹. Grodzisko to znajduje się na denudacyjnym

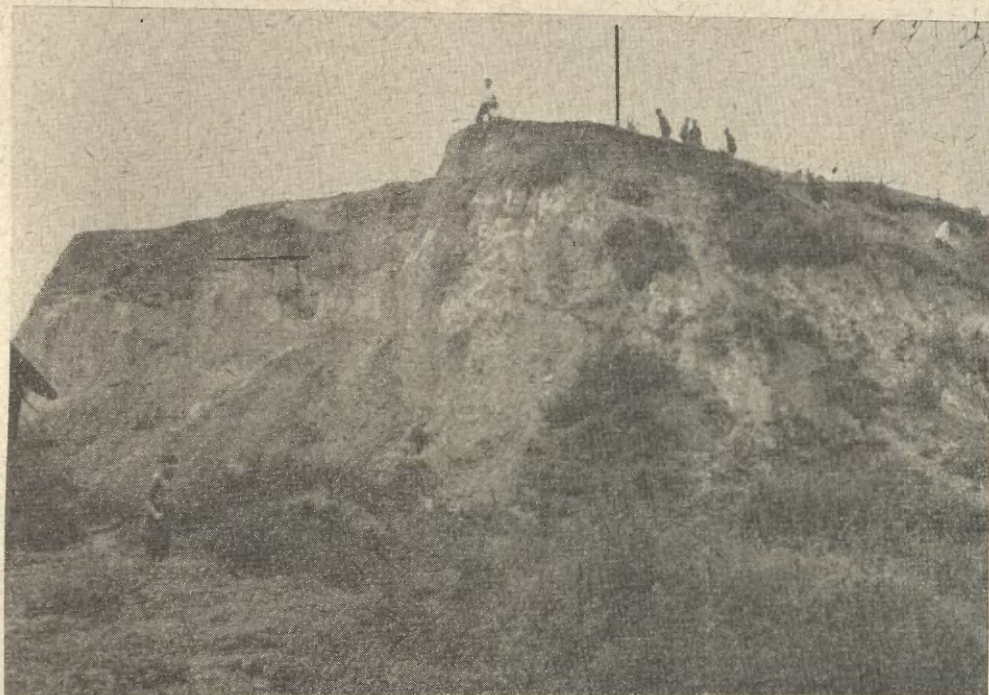
Ryc. 1. Chroberz, pow. Pińczów. Widok grodziska i wzgórza kościelnego od strony doliny Nidy

Fot. A. Wasilewicz

¹ W pracach wykopaliskowych udział brali studenci: H. Kanik, J. Kołodziejczyk, L. Krzywda, M. Natkaniec-Szpak, B. Rapacz, J. Szpak i M. Włodek. W roku 1960 w pracach wzięła ponadto udział ekipa Zakładu Antropologii UJ w Krakowie w skła-

ostańcu wysokiej lessowej terasy Nidy pomiędzy kościołem parafialnym a doliną zalewową Nidy (ryc. 1).

Grodzisko chrobberskie wymienione zostało po raz pierwszy w literaturze w r. 1822 przez Ambrożego Grabowskiego², w latach 1886 i 1908 wspomina o nim ks. Władysław Siarkowski³. W roku 1904 grodzisko zwiedził Marian Wawrzeniecki⁴. Badania powierzchniowe przeprowadził dopiero jednak w r. 1921 Józef Żurowski, który zebrał na powierzchni grodziska kilkadziesiąt fragmentów ceramiki średniowiecznej znajdującej się obecnie w Muzeum Archeologicznym w Krakowie pod nr. inw. 5875—5876. Józefowi Żurowskiemu zawdzięczamy też opis grodziska, które miało wówczas kształt prostokąta o dość wysokich wałach ze śladami pożaru⁵. Od tego czasu teren grodziska uległ silnemu zniszczeniu.

Ryc. 2. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Widok zachowanej partii grodziska od północy

Fot. A. Wasilewicz

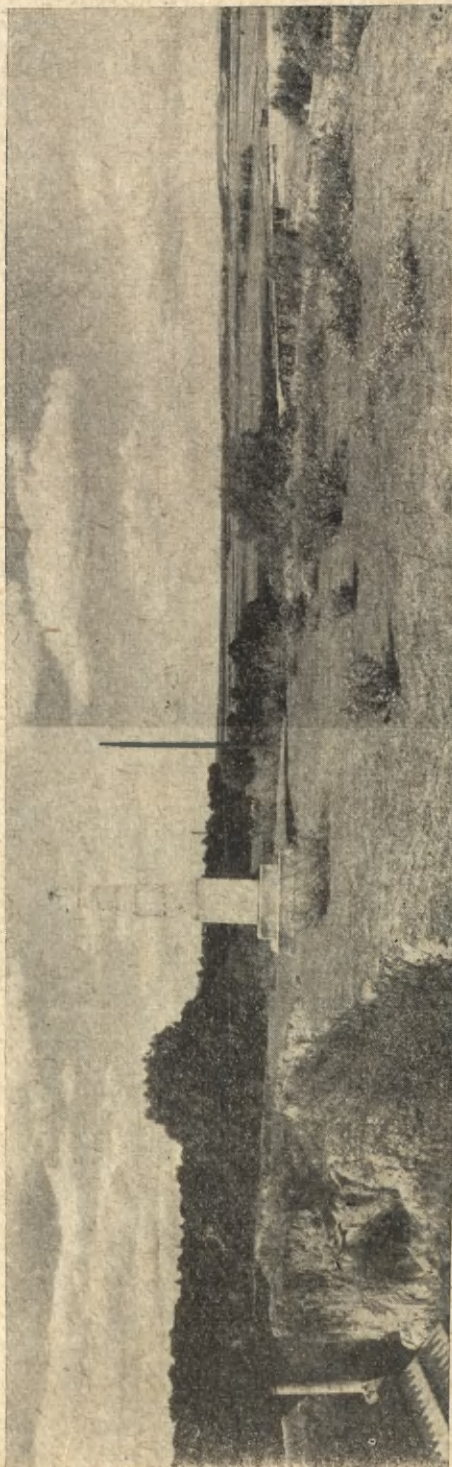
dzie mgr H. Kolanowska i B. Meyer. Wszystkim wyżej wymienionym składam w tym miejscu serdeczne podziękowania.

² A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822, s. 309.

³ W. Siarkowski, ks., *Wiadomości o zabytkach przedhistorycznych w Rembowie pod Pińczowem*, „Zbiór wiad. do antr. kraj.,” t. 10 : 1886, s. 17; tenże, *Drobne wiadomości*, „Światowit”, t. 3 : 1901, s. 239; tenże, *Wiadomości o zabytkach przedhistorycznych w okolicach Pińczowa*, „Zbiór wiad. do antr. kraj.,” t. 12 : 1908, s. 48.

⁴ M. Wawrzeniecki, *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim*, „Mat. Antr.-Arch.-Etn.,” t. 10 : 1908, s. 61.

⁵ J. Żurowski, *Sprawozdanie urzędu konserwatorskiego na okręg krakowski*, „Wiad. Arch.,” t. 6 : 1921, s. 175.

Ryc. 3. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Widok zachowanej partii grodziska od południa, w głębi dolina Nidy. Stan z roku 1959 przed rozpoczęciem badań wykopaliskowych

Fot. A. Wasilewicz

Już przed II wojną światową przekopano w poprzek grodziska drogę, oddzielając je tym samym od wzgórza kościelnego. Pobieranie ziemi na budowę grobli oraz rozwijająca się wokół grodziska zabudowa spowodowały dalsze uszczuplenie jego obszaru. Obecnie składa się ono z dwóch oddzielnych partii: pagórka, na którym znajduje się późnogotycki kościół parafialny o powierzchni zniwelowanej przez plac przykościelny, oraz nieregularnego wzgórza o pionowych ścianach (ryc. 2) i górnej powierzchni 5,5 ha (ryc. 3). Pierwotny kształt grodziska, przy tym stopniu zniszczenia, nie jest możliwy do odtworzenia⁶.

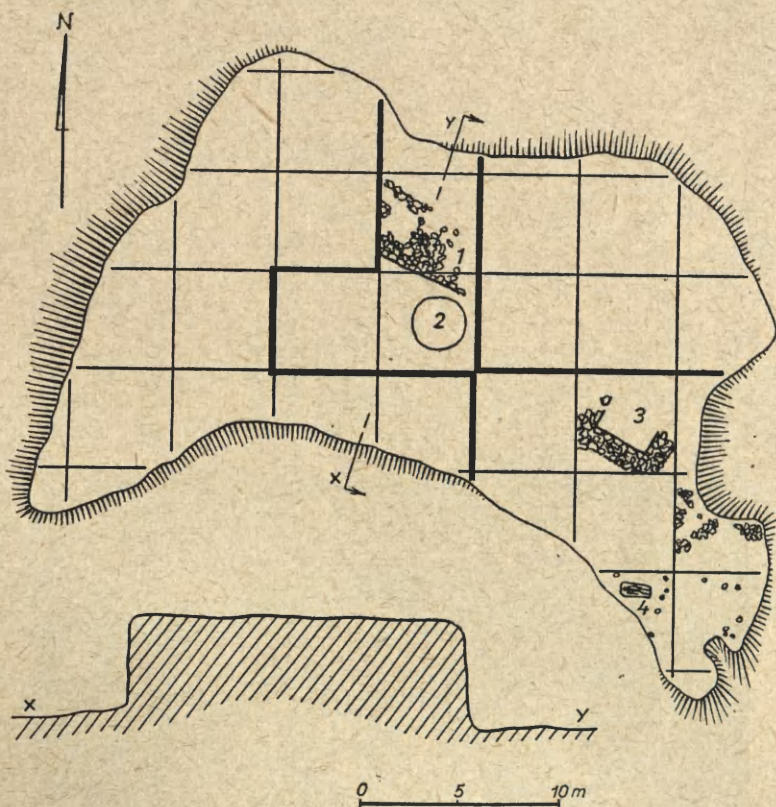
Prace ratownicze rozpoczęto w roku 1959 od badań sondażowych, obejmujących eksplorację dwóch ćwiartek w południowej partii wzgórza. Eksploracji trzeciej ćwiartki zaniechano na głębokości 1 m. W roku 1960 planowano objęcie systematycznymi badaniami powierzchni 4 arów. Wobec jednak nie sprzyjających warunków atmosferycznych ograniczono się do wyeksplorowania obszaru 2 $\frac{1}{2}$ ara (łącznie z ćwiartką rozpoczętą w roku 1959) we wschodniej części wzgórza (ryc. 4).

Przeprowadzone badania umożliwiły rekonstrukcję układu warstw kulturowych we wschodniej części zachowanego obiektu. Poniżej warstwy humusu współczesnego występuje jednolita warstwa próchnicy koloru brunatno-szarego, przemieszana z dużą ilością ułamków wapnia i kości ludzkich, sięgająca przeciętnie do głębokości 50 — 80 cm. Niżej wy-

⁶ Nie daty również wyniku pozytywnego poszukiwania w archiwum b. Ordynacji Myszkowskich w Chrobrzu, gdyż sporządzone w r. 1858 plany nie obejmują terenów na północ od kościoła.

stępują już pojedyncze wkopy grobowe o analogicznym wypełnisku, z których najgłębszy pojawił się na poziomie 260 cm. Ogółem wyeksplorowano 20 grobów.

Wszystkie pochówki orientowane były wzdłuż linii NW—SE ze znacznymi odchyleniami ku północy. Zmarli pochowani byli w trumnach o konstrukcji czysto drewnianej lub też zbijanych gwoździami, w pozycji wyprostowanej, głową na północny zachód, z rękami złożonymi na miednicy lub z lewą ręką wyciągniętą wzdłuż ciała, a prawą złożoną na łonie. W jednym z grobów pomiędzy nogami szkieletu kobiety znaleziono resztki szkieletu niemowlęcia, w innym dwa szkielety dzieci.

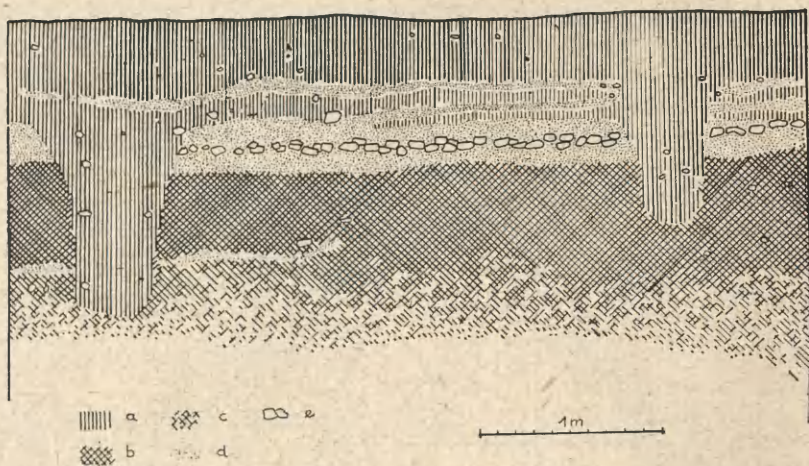

Ryc. 4. Chrobrz, pow. Pińczów, stan. 1. Plan zachowanej partii grodziska z zaznaczonymi wykopami z lat 1959—1960:

- 1 — mur wczesnogołycki; 2 — wczesnośredniowieczny obiekt gospodarczy; 3 — mury renesansowe; 4 — grób wczesnośredniowieczny

Rys. T. Wenhryniewicz

W większości grobów zachowały się resztki ubiorów i ozdób, a to resztki skórzanых pasów i sprzążki żelazne w grobach męskich, drewniane i szklane paciorki oraz resztki czepców nazywanych cekinami w grobach żeńskich. Wśród darów grobowych na szczególną uwagę zasługują brązowe krzyżyki i medale dewocyjne, w tym dwa wybite w Rzymie, sygnet brązowy z gemmą z wyobrażeniem profilu mężczyzny z harcapem, a także obrazek M. Boskiej malowany na szkle. Wobec braku bliższych danych chronologicznych możemy datować opisane powyżej cmentarzysko jedynie od schyłku

Ryc. 5. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Profil główny nawarstwień kulturowych:

a — próchnica brunatnoszara stanowiąca wypełniko nowożytnych wkopów grobowych; b — warstwa średniowieczna; c — warstwa wczesnośredniowieczna; d — przekładki lessowe; e — gruz wapienny

Rys. T. Wenhrynowicz

Ryc. 6. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Odślonięte mury renesansowe

Fot. T. Wenhrynowicz

XVII do schyłku XIX wieku⁷. Znaleziony na cmentarzysku materiał zabytkowy ma duże znaczenie dla badań etnograficznych i wymaga jeszcze szczegółowego opracowania.

Poniżej jednolitej warstwy odpowiadającej cmentarzysku (ryc. 5) w partiach nie zajętych przez groby zalega jednolita warstewka nasypowego lessu o miąższości 10—20 cm, sięgająca do głębokości 80—90 cm. Przekładka ta pochodzi zapewne z okresu wyrównania terenu pod cmentarz nowożytny. Zalega ona na warstwie gruzu wapiennego, związanej zapewne z rozbiórką wzmiankowanego w źródłach dworu Tarnowskich z XVI wieku.

Ryc. 7. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Palenisko średniowieczne (obiekt 7) o powierzchni wyłożonej ułamkami naczyń

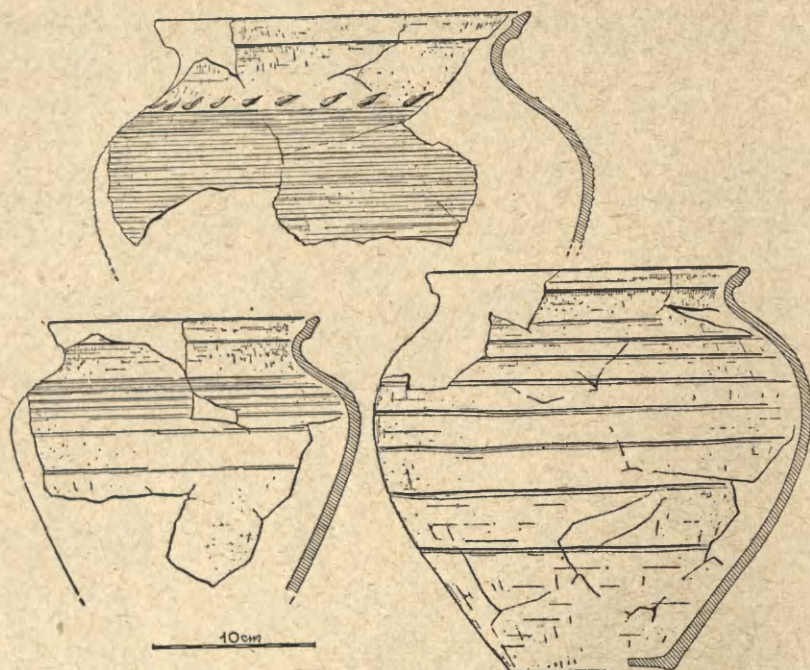
Fot. E. Dąbrowska

Pozostałością tego dworu jest zapewne odsłonięty na głębokości 120 cm w północno-wschodniej partii zachowanego grodziska mur zbudowany z wapienia pińczowskiego, zachowany do wysokości 3—4 warstwy ciosów. Mur ten obustronnie oblicowany ciosem, o grubości ponad 1 m, biegnie z północnego zachodu na południowy wschód na przestrzeni ponad 10 m, od północy zaś odchodzą węższe ścianki działowe (ryc. 6). Wewnątrz murów znaleziono ślady pobiałki, obok zaś płytę wapienną ze śladami zaciosu. Analiza zapraw użytych przy budowie wykazała dużą ich zbieżność z zaprawami z budowli renesansowych, między innymi zamku w Pińczowie⁸.

Fundamenty opisywanego powyżej muru przecinają grubą warstwę próchnicy koloru brązowego, prawie czarnego, zawierającą dużą ilość kawałków wapienia i cegły

⁷ ks. J. Wiśniewski wspomina, iż około roku 1900 cmentarz parafialny wokół kościoła był już od dawna nie używany, istniała jednak tradycja odbywania tam procesji w Dzień Zaduszny.

⁸ Analizy przeprowadziła doc. dr H. Jędrzejewska, jej też zawdzięczam informacje odnośnie do analogii zapraw chroberskich.

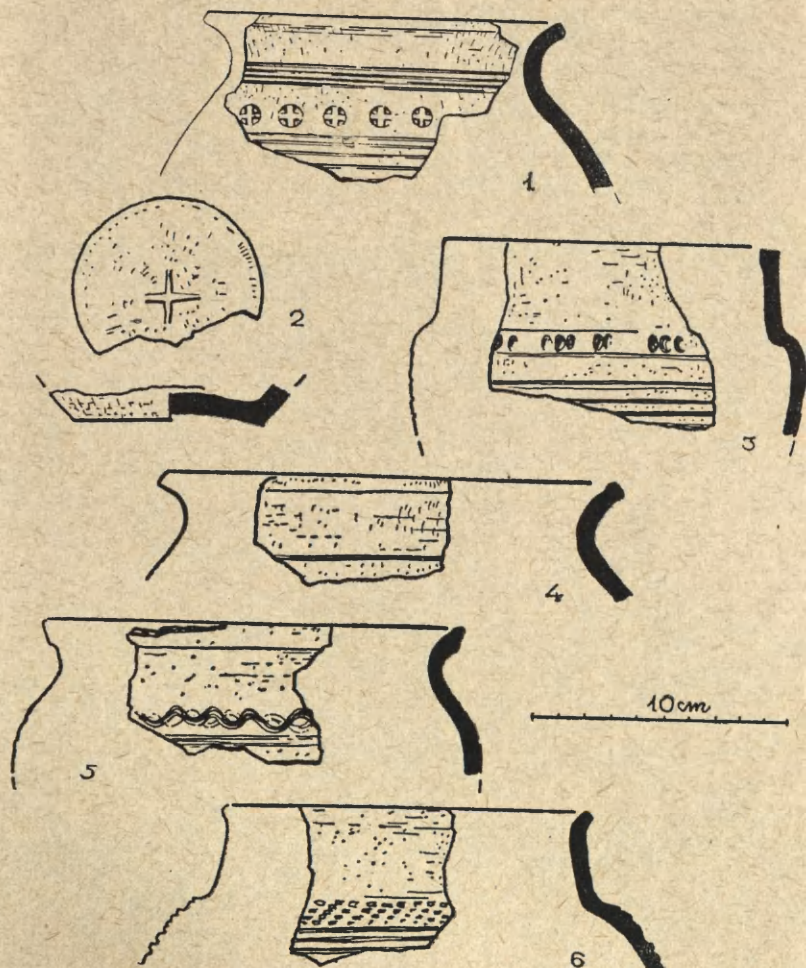
Ryc. 8. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Zrekonstruowane naczynia z paleniska 7

Rys. T. Wenhrynowicz

Ryc. 9. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Wczesnogotycki mur odsłonięty na poziomie 200 cm

Fot. J. K. Kozłowski

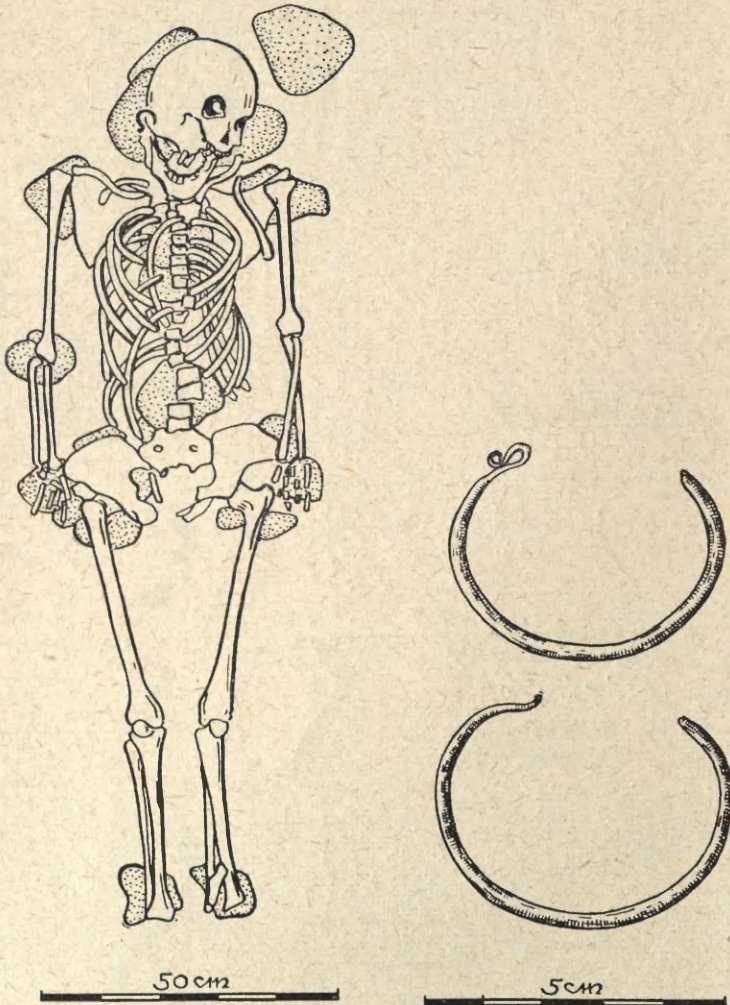
Ryc. 10. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Fragmenty naczyń znalezionych w warstwie wczesnośredniowiecznej

Rys. T. Wenhrynowicz

(placówki) oraz zaprawy, a także toczoną nie polewaną ceramikę oraz fragmenty bliżej nie określonych przedmiotów żelaznych i kości zwierzęcych. W obrębie tej warstwy wystąpiło kilka obiektów gospodarczych, a wśród nich palenisko (ryc. 7), dla umocnienia którego użyto fragmenty trzech toczonych naczyń nie polewanych (ryc. 8). Ogólnie na podstawie znalezionej materii możemy omawianą warstwę datować na okres pełnego średniowiecza, tj. wieki XIV i XV.

Na spągu warstwy, na głębokości 130–150 cm, wystąpiła gruba warstwa pożarowa ze skupiskami zwęglonego zboża oraz kamieni wapiennych ze zburzonego muru. Kamienie te łączą się z drugim murem, który wystąpił na głębokości 200 — 220 cm i uchwycony został na przestrzeni około 5 m. Jest to mur o grubości około 2 m, obustronnie oblicowany ciosem, wypełniony kamieniem na zaprawie wapiennej⁹. Na odśto-

⁹ Na uwagę zasługuje fakt, iż oba odkryte mury, aczkolwiek dzieli je znaczna różnica chronologiczna, pochodzą, jak wykazały analizy przeprowadzone przez mgr M. Ko-

Ryc. 11. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Wczesnośredniowieczny grób kobiety z brązowymi kabłączkami skroniowymi, esowatymi

Rys. T. Wenhryniewicz

niętym odcinku miał on kształt wycinka koła (ryc. 9). Niekorzystne warunki atmosferyczne nie pozwoliły na odsłonięcie stopy fundamentowej tego muru. Analiza użytych zapraw pozwala określić go jako wczesnogotycki.

Do lica tego muru przylega warstwa brunatnej próchnicy, przemieszanej z lessem. W warstwie tej wystąpiła duża ilość fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej koloru brunatnosiwego zawierającej dużą domieszkę drobnoziarnistego piasku, silnie

zińską i dr B. Pękałową, z tych samych złóż kamienia, tylko z nieco innych poziomów. I tak wapienie użyte przy budowie murów chroberskich pochodzą ze złoża Skowronno-Kopernia, zaś użyte do wypełnienia wnętrza murów margle z Góry Byczowskiej w Kozubowie.

obtaczana, zdobiona pasmami linii falistych i poziomych, a także nacięć ukośnych oraz żłobkami poziomymi, niekiedy pojawiają się listwy plastyczne (ryc. 10). Ponadto znaleziono kilka drobnych przedmiotów żelaznych, przeważnie zachowanych fragmentarycznie, w tym siekiere żelazną typu Vd A. Nadolskiego, prostokątną klamrę żelazną i kilka noży oraz ułamki kości zwierzęcych i drobne węgielki drzewne (te ostatnie w dużych ilościach). Na podstawie powyższych znalezisk warstwę tę możemy ogólnie datować na wieki XII—XIII nie wykluczając schyłku wieku XI.

Ryc. 12. Chroberz, pow. Pińczów, stan. 1. Palenisko wyłożone kamieniami (obiekt 9) z materiałem ceramicznym kultury łużycko-pomorskiej

Fot. E. Dąbrowska

W partii południowo-wschodniej grodziska poza obrębem warstwy wczesnośredniowiecznej znaleziono grób kobiety, (około 45 lat)¹⁰ pochowanej zapewne bez trumny (na co wskazuje zarówno swobodne ułożenie szkieletu, jak i kamienie umieszczone pod czaszką i miednicą). Szkielet w pozycji wyprostowanej, ułożony głową na zachód, ręce wzdłuż ciała. Przy czaszce znaleziono dwa duże esowate kabłączki skroniowe wykonane z brązu (ryc. 11), które możemy datować na XII—XIII wiek. W sąsiedztwie opisanego grobu znaleziono jeszcze dwa groby męskie o analogicznej orientacji, słaby stan zachowania szkieletów i brak wyposażenia uniemożliwia rozstrzygnięcie ich przynależności czasowej i kulturowej.

Na spągu warstwy wczesnośredniowiecznej 220 — 240 cm pojawiła się ponownie warstewka pożarowa, poniżej której wyodrębniają się wczesnośredniowieczne koliste obiekty gospodarcze oraz palenisko (?) wyłożone kamieniami z ceramiką łużycko-pomorską (ryc. 12).

¹⁰ Według określenia mgr B. Meyer.

Należy podkreślić duże nachylenie warstw kulturowych ku północnemu zachodowi, tj. ku dolinie Nidy, które na przestrzeni ok. 1½ ara wynosi ponad 2 m.

Na zakończenie należy podkreślić, iż miejscowość Chroberz wzmiankowana jest w źródłach pisanych XII i XIII wieku (po raz pierwszy przed rokiem 1166 w dokumencie fundacyjnym Henryka Sandomierskiego dla szpitala w Zagości)¹¹, które dostarczają pośrednich danych pozwalających wnosić, iż w XIII wieku znajdował się tam dwór książęcy, który następnie przeszedł w ręce prywatne¹². Pozostałością jego ostatniej fazy jest być może świeżo odkryty mur wczesnogotycki. Nie wiemy natomiast, czy dwór ten powstał na terenie osady otwartej, czy też dawnego grodu.

*Zakład Archeologii Małopolski IHKM PAN
w Krakowie*

ELŻBIETA DĄBROWSKA

REPORT ON THE EXCAVATIONS CONDUCTED IN 1959—1960 ON THE EARTHWORK
„ZAMCZYSKO” AT CHROBERZ, DISTRICT OF PIŃCZÓW

In 1959—1960 excavations were carried out on the earthwork named "Zamczyško" at Chroberz, district of Pińczów (site 1). The earthwork lies on a denudation resting on the high terrace of the Nida river between a parish church and the Nida valley subject to floods. It has been known in archaeological literature since the first half of the 19th century. Before World War II a road, made across the earthwork, cut it away from the church hill. The extent of the earthwork has been further diminished by exploration of soil and development of habitation in its neighbourhood. Now the earthwork consists of two isolated parts: of a hill with the late Gothic church, and of an irregular eminence with steep slopes, and top surface of 5.5 ares. To reconstruct the primary shape and size of the earthwork is out of question.

The performed examinations have revealed the sequence of culture layers. Beneath recent humus there appeared a uniform layer of brownish and grey humus with grave pits of a modern cemetery. The grave-goods and written records date the cemetery to the period from the close of the 17th to the close of the 19th century. The burials intersect a thin layer of loess, probably formed during the levelling of that area before the laying-out of the cemetery. The loess layer overlies a limestone rubble from a pulled down manor house from the 17th century. The house to which references are made in written records belonged to the Tarnowski family. A wall disclosed at the depth of 120 cm. may be perhaps regarded as part of the house. The wall 1 m. wide and preserved to the height of 3 or 4 ashlar courses is built of Pińczów limestone faced on both sides. The mortar used for the construction of the wall is very similar to that employed for Renaissance buildings.

The wall foundations intersected a thick layer of dark brown humus with medieval potsherds, bricks, animal bones and iron objects. These finds allow to date the stratum to the 14th—15th centuries. A layer bearing traces of fire appeared at the depth of 200—220 cm. At its bottom we have disclosed a curved wall 5 m. long and 2 m. wide. It was faced on both sides and filled with stones and mortar.

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny Polski*, wyd. J. Bartoszewicz, t. III, Warszawa 1858, nr 4; zob. także *Album paleographicum*, wyd. 3, ed. S. Krzyżanowski, Kraków 1936, tabl. III.

¹² Szczegóły patrz E. Dąbrowska, *Problem istnienia wczesnośredniowiecznego grodu w Chrobrzu. Uwagi w świetle badań sondażowych 1959 r.*, [w:] *Sprawozdanie z posiedzeń komisji Oddziału PAN w Krakowie*, lipiec — grudzień 1959.

A layer of brown humus and loess adjacent to the wall contained early medieval pottery, animal bones and iron objects. The last group included a rectangular clasp, an axe of type V d after A. Nadolski and some knives. On the ground of these discoveries this layer should be referred to the 12th—13th centuries, though the end of the 11th century cannot be excluded. On the bottom of the early medieval level at the depth of 220—240 cm. there appeared again a thin layer with traces of fire beneath which we discovered early medieval objects and a stone-paved hearth with pottery of the Lusatian-Pomeranian culture.

In the south-eastern section of the earthwork, outside the early medieval layer, we found a female grave the bottom of which was paved with stone. The woman buried without coffin was oriented to the west, with hands stretched along her body. Near her skull were two large S-shaped temple-rings. On the ground of the last find the burial is referred to the 12th—13th centuries.

It should be emphasized that the locality of Chroberz is mentioned in written records of the 12th-13th centuries. The records provide us with indirect clues from which inference can be drawn that in the 13th century Chroberz was the seat of a prince who had a mansion-house there. Later the mansion passed into private hands. Perhaps it is permissible to associate the newly discovered Gothic wall with the last phase of the mansion-house. We do not yet know, however, whether it was located within the open settlement or in the area of the former castle.